

О. І. Ромців

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
асист. кафедри конституційного та міжнародного права

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Ромців О. І., 2016

Досліджено особливості кримінально-правових та кримінально-процесуальних заходів подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності та формулювання відповідних пропозицій для вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: злочин, службова діяльність, розслідування, протидія, система.

Е. И. Ромцев

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ МЕРЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследовано особенности уголовно-правовых и уголовно-процессуальных мер преодоления противодействия при расследовании преступлений в сфере служебной деятельности и формулировке соответствующих предложений по совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: преступление, служебная деятельность, расследование, преодоление противодействия, система.

O. I. Romtsiv

CRIMINAL AND CRIMINAL PROCEDURAL MEASURES TO OVERCOME THE COUNTERACTION DURING THE INVESTIGATION OF OFFICIAL CRIMES

The article is dedicated to research the features of criminal and criminal procedural measures in overcoming counteraction in case of crime investigation in the sphere of official activity and formulation of the proposals for improving the current legislation of Ukraine.

Key words: crime, service activities, combating, investigation, system.

Актуальність теми дослідження. Досвід боротьби зі злочинністю у сфері службової діяльності показує, що розраховувати на повне викорінення цього явища правового буття без системних реформ всього суспільства, перебудови правоохоронної системи та системи кримінального судочинства неможливо. А оскільки протидія певною мірою є породженням корупції, то боротьба з нею лише слідчого в межах кримінального провадження – вкрай хибний підхід до її нейтралізації. Тому для розгляду проблем, пов'язаних із винайденням ефективних методів, засобів

та заходів подолання протидії у службових злочинах, варто застосовувати такий метод наукового пізнання, як дедукція, і поглянути на проблему ширше. Для того, щоб перейти на рівень слідчого та оперативного працівника, які є авангардом подолання протидії у межах кримінального провадження, вважаємо за потрібне спочатку торкнутись проблем державного рівня та конкретних заходів щодо подолання та унеможливлення протидії, що відбувається у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері службової діяльності.

Звертаючись до аналізу наукової літератури щодо подолання протидії розслідуванню злочинів, можна зробити висновок, що власне цьому питанню приділяли увагу вітчизняні та закордонні вчені (Р. С. Белкін, В. П. Бахін, О. В. Александренко, Р. М. Шехавцов, В. М. Трепак тощо). Однак, незважаючи на низку принципово важливих положень, сформульованих у працях названих вчених, питання правових та процесуальних заходів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності взагалі не розглядалися. Тому **метою** цієї статті є дослідження особливостей саме цих двох аспектів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та вироблення відповідних пропозицій для вдосконалення чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Звісно, як і більшість науковців [1; 2; 3; 4], ми підтримуємо думку про комплексний підхід щодо вирішення питання подолання протидії.

Наприклад, О. В. Александренко для побудови такої системи пропонує виділяти дві складові частини, два рівні: 1) заходи подолання протидії, здійснити які можливо силами правоохоронних органів; 2) заходи, що виходять за межі їхніх можливостей, здійснити які можливо лише силами держави і суспільства [3, с. 78–79]. Під час розроблення засобів і методів подолання протидії необхідно також розрізняти: можливості окремо взятого правоохоронного органу (районного управління, УМВС), окремого відомства (МВС, СБУ, прокуратура) та можливості усієї системи правоохоронних органів. Кожна з цих груп може на своєму рівні здійснювати певні заходи щодо подолання протидії. МВС, наприклад, може здійснювати оперативний супровід розслідування і розгляду кримінальних справ, щоб не допустити руйнування їх доказової бази; забезпечувати захист учасників кримінального судочинства; створювати підрозділи для боротьби з протидією; нормативно та методично забезпечувати діяльність щодо подолання протидії та інше, що не під силу районному управлінню.

Однак треба розуміти й те, що протидія є породженням корупції, корупція – бідності, неправильної політики держави та правового нігілізму. Тому перша з глибинних причин явища протидії – певні “ненормальності”, відхилення у розвитку держави. Саме із соціальних та державних перебудов слід починати відтворення нормального функціонування державної системи кримінального судочинства, і, як наслідок, унеможливлення та профілактику протидії розслідуванню. Зауважимо, що протидія розслідуванню – це все ж не першопричина, а наслідок розвитку кримінального судочинства безпосередньо та держави і суспільства загалом. Можна навести безліч прикладів іноземних систем кримінального судочинства, де такі речі або перейшли в площину легальної, адвокатської (Великобританія, Японія, Франція), або взагалі практично неможливі (Сінгапур тощо).

Як бачимо, побудова ефективної моделі подолання протидії напряму кореспондує зі станом суспільства, рівнем корупції, моделлю судочинства, політичним устроєм тощо, тому, передусім, на державному рівні мають бути створені належні умови, зокрема: проведення належної соціально-економічної політики; прийняття відповідного законодавства; фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів тощо [3, с. 80]. З урахуванням цього, на державному рівні повинні бути розроблені й відповідні заходи. Серед них: реформування правоохоронної та судової системи, перебудова системи оподаткування як основи економіки, проведення культурної революції в суспільстві та багато іншого. Зрозуміло, що ці заходи не розроблятимуть лише для подолання протидії розслідуванню, але вони настільки універсальні, що їх впровадження впливатиме не тільки на суспільство загалом, а й на процеси кримінального судочинства. Так, проведення ефективних економічних реформ зумовить зростання прибутку на

душу населення та прозорість системи оподаткування, тим самим унеможливить велику частину злочинів як загалом, так і у сфері службової діяльності зокрема. Підвищення заробітної платні працівникам правоохоронних структур та поліпшення матеріального забезпечення їх діяльності разом із ґрунтовною перебудовою і реформуванням правоохоронної системи достатньо серйозно знизить загальний рівень корупції в ній та унеможливить процеси протидії з боку працівників правоохоронних органів тощо.

Є низка вчених, які взагалі вважають, що до комплексу заходів щодо протидії розслідуванню треба зарахувати такі: кримінально-правові заходи, кримінально-процесуальні, заходи, що здійснює під час реалізації тактичних прийомів слідчий, непроцесуальні заходи, оперативно-розшукові заходи та сукупність організаційних заходів, що спрямовані на ефективне проведення вказаних вище [5, с. 101–104].

Інші зараховують до вказаних заходів правові, тактичні, організаційні та заходи попередження [6, с. 14–16]. Дехто поділяє їх на заходи виявлення протидії, подолання та запобігання їм [7, с. 16].

Таке розмаїття поглядів зумовлене тим, що різні автори вивчали це питання через призму власного дослідження і для їх класифікації вибрані різні критерії. Однак, на нашу думку, щоб більш-менш врегулювати таку ситуацію, треба чітко розмежувати ті заходи, що забезпечують умови для недопущення та нейтралізації протидії розслідуванню, і ті заходи, що безпосередньо впливають на процес нейтралізації протидії розслідуванню в межах кримінального провадження. Так, всі загальнодержавні, правові та організаційні заходи необхідно зарахувати до заходів, що зумовлюють ефективну нейтралізацію протидії загалом та у справах досліджуваної нами категорії злочинів зокрема. А такі заходи, як тактичні, спрямовані на виявлення, подолання та попередження протидії розслідуванню, слід вважати такими, які безпосередньо впливають на процес її подолання. Адже саме вони визначають лінію поведінки суб'єктів розслідування, можливості розкриття злочину та суб'єктів протидії, що в кінцевому рахунку відбивається на ефективності розслідування та притягнення винних до кримінальної відповідальності. І полягають ці заходи та прийоми у дозволеному законом процесуальному, тактичному, емоційно-вольовому та інтелектуальному впливі [8, с. 56] на осіб, які причетні до події злочину та володіють важливою доказовою інформацією, щоб припинити їхні дії щодо перешкоджання діяльності слідчого у з'ясуванні доказів та забезпеченні безпеки осіб, причетних до справи.

Кримінально-правові заходи подолання протидії розслідуванню можна розділити на три групи: правові норми, які тепер можуть успішно використовуватися для подолання протидії; правові норми, які потребують удосконалення; правові норми, прийняття яких необхідне задля ефективного подолання протидії. До першої групи входять норми, які передбачають кримінальну відповідальність за конкретні способи протидії розслідуванню, – свідомо неправдиве показання, відмова від дачі показань; приховування майна, яке підлягає конфіскації; приховування злочину тощо (ст. ст. 384, 385, 388, 396 КК України). На необхідність викриття “внутрішньої” протидії та запобігання їй законодавець відреагував, зокрема, встановленням кримінальної відповідальності за винесення свідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови (ст. 375); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, яку взято під захист (ст. 381) [3, с. 85].

До другої групи слід зарахувати недосконалу, на наш погляд, ст. 67 КК України “Обставини, що обтяжують покарання”. Так, серед підстав для посилення кримінальної відповідальності відсутнє здійснення протидії підозрюваним і обвинуваченим. Зміст п. 4 ст. 67 КК “здійснення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку”, на наш погляд, є неконкретним, адже незрозуміло, який саме “обов'язок” мають на увазі. Враховуючи позитивну поведінку підозрюваних (обвинувачених), законодавець ніяк не реагує на їх протидію розслідуванню.

Наступною вкажемо ст. 45 КК України, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила нетяжкий злочин і активно сприяла його розкриттю. Застосування цієї норми, на нашу думку, може бути ефективним і для подолання протидії. Як приклад такого підходу наведемо ст. 20 КК Республіки Беларусь “Звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації”, яка закріплює аналогічну реакцію держави на сприяння підслідного [9, с. 166].

Погоджуємось із О. В. Александренко, яка одним з засобів подолання протидії слушно вважає вирішення питання щодо можливості застосування до обвинуваченого покарання (засудження з відтермінуванням покарання, з умовним незастосуванням покарання, з відтермінуванням покарання, без призначення покарання) залежно від його сприяння протидії розслідуванню та судовому розгляду справи. Підставою для застосування такої міри є правові норми, які містяться в КК України та впливають на відповідальність особи залежно від її поведінки під час слідства [3, с. 85]. До того ж слід передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, перерахованих у ст. 384 КК “Завідомо неправдиве показання” окремою частиною, якщо вони добровільно в ході дізнання, досудового слідства, судового розгляду (до винесення вироку або рішення суду) заявили про неправдивість раніше даних ними показань, висновку чи перекладу, як це передбачено у ст. 307 КК Російської Федерації [10].

Наступною групою засобів щодо подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є кримінально-процесуальні засоби, під якими слід розуміти засоби, спрямовані на забезпечення провадження у кримінальних справах, що встановлюють правила поведінки і порядок реалізації учасниками кримінального процесу своїх прав і обов'язків, та містять норми, безпосередньо спрямовані на запобігання і подолання протидії. До них належать: кримінально-процесуальні заходи примусу та умови їх застосування, зокрема у разі чинення протидії розслідуванню; заходи, які визначають порядок проведення окремих слідчих дій за умов протидії (негласних слідчих (розшукових) дій); засоби, які передбачають заходи щодо захисту учасників кримінального судочинства [3, с. 96].

Перед тим, як почати розгляд вказаних елементів, зауважимо, що розслідування в умовах протидії не може бути ефективним, якщо воно буде вестись лише традиційними засобами та проведенням стандартного набору визначених законом слідчих дій. Цю “битву” можна виграти, лише застосовуючи нестандартні, нетривіальні підходи, комбінуючи слідчі дії із запобіжними заходами та негласними слідчими діями, які органічно вплетені у специфічні тактичні комбінації, що застосовують слідчі для подолання протидії.

Розглядаючи проблему збереження таємниці слідства як окремого кримінально-процесуального засобу подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, хотілося б звернути увагу на те, що збереження таємниці слідства повинно пронизувати увесь процес досудового розслідування та стати обов'язковою умовою проведення усіх без винятку дій слідчого та оперативного працівника у межах кримінального провадження.

Заходи кримінально-процесуального примусу мають окреме значення для подолання протидії у досліджуваній категорії злочинів і, насамперед, для забезпечення належної поведінки суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначено відповідними нормами кримінального процесуального закону [11, с. 69], що для процесу подолання протидії є стрижневим моментом.

Аналіз наукової літератури з питань класифікації заходів кримінально-процесуального примусу свідчить, що більшість вчених як окрему обов'язкову групу виділяють запобіжні заходи (засоби запобігання, попередження) та інші заходи, що можуть бути згруповані за тими чи іншими критеріями. Застосування такого підходу до класифікації заходів забезпечення кримінального провадження дає змогу виокремити такі їх різновиди: 1) запобіжні заходи (особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання особи); 2) інші заходи забезпечення кримінального провадження (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна) [12, с. 229].

У контексті завдань нашого дослідження нас цікавитимуть лише окремі з них. Однак це не виключає успішного використання під час подолання протидії усіх інших. І перший запобіжний захід, на який слід звернути увагу, – це застава. На нашу думку, у резонансних справах у сфері службової діяльності, із великими та особливо великими збитками, слідчий повинен вилучити такий захід із свого арсеналу, звісно, за відповідних умов слідчої ситуації. Більшість практиків вказують на те, що, випускаючи осіб під заставу, вони починають відчувати подвійний вплив та

протидію розслідуванню з боку злочинців. Тому, якщо головним суб'єктом протидії у окремому конкретному випадку виступає злочинець, слідчий повинен зібрати максимум фактів та доводів, щоб переконати слідчого суддю у неможливості застосування до особи, що вчинила злочин, такого запобіжного заходу, як застава.

Якщо ж підозрюваний (обвинувачений) іде на контакт із слідчим та дає правдиві покази, бере активну участь у розслідуванні, але на нього здійснюється тиск з боку його співучасників або учасників організованої злочинної групи тощо, то слідчий може застосувати компромісний варіант і запровадити до нього такий запобіжний захід, як домашній арешт, але із заходами щодо забезпечення його особистої безпеки. Як ми вже вказували, якщо об'єктом небезпеки під час впровадження протидії розслідуванню є підозрюваний (обвинувачений), взяття його під варту не вирішує проблем його особистої безпеки, а часто, навпаки, її створює.

Доволі ефективними з погляду подолання протидії розслідуванню злочинів цієї категорії є низка й інших заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом та відсторонення від посади. Ст.148 КПК України, яка регламентує запровадження такого заходу, як обмеження в користуванні спеціальним правом, прямо вказує на те, що застосовується він у випадках перешкоджання кримінальному провадженню [13].

Як і тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади (ст.154 КПК України) ставить за мету запобігти перешкоджанню проведенню досудового розслідування. Особливістю тут є те, що суб'єктами такого відсторонення можуть бути лише особи, які є службовими особами правоохоронного органу. До того ж спеціальними умовами відсторонення від посади є наявність процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, перебування особи на посаді та вибір запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Також важливим моментом є і те, що до службових осіб правоохоронних органів відсторонення від посади застосовується незалежно від тяжкості злочину [14, с. 233]. Беззаперечно важливим є і той факт, що наведений у Законі перелік правоохоронних органів не є вичерпним, тому для визначення належності службової особи до правоохоронних органів, крім передбаченого їх переліку, необхідно встановити, чи не здійснюють відповідні органи, установи правозастосовні або правоохоронні функції. Відповідно до ч. 3 ст. 154 КПК України Генеральний прокурор України має право звернутись з клопотанням до Президента України про відсторонення від посади службових осіб, яких призначає Президент України, а також звертатися з клопотанням про відсторонення судді від посади до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [14, с. 234]. З огляду на конкретну слідчу ситуацію та реальну можливість застосування таких заходів слідчим, вони повинні стати реальним інструментом у процесі подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Переходячи до розгляду негласних слідчих дій як окремого процесуального інструменту подолання протидії розслідуванню службових злочинів, не можна не зауважити декількох моментів, важливих для побудови ефективної системи подолання такої протидії. Так, на нашу думку, слід погодитись із позицією професора В. Колесника про те, що відмова від оперативного супроводження досудового слідства, у тому вигляді в якому воно існувало раніше, є дещо передчасною, оскільки задовольнити потребу у володінні оперативною орієнтувальною інформацією лише за допомогою проведення негласних слідчих дій неможливо. Не буде виправданим і забезпечення проведення однієї слідчої дії іншою [15].

Треба визнати, що досвідчений оперативний працівник професійно володіє оперативними можливостями – від досвіду роботи із конфідентами до проведення окремих оперативно-тактичних комбінацій із внутрішньокамерної розробки злочинця. Якісний процес подолання протидії розслідуванню полягає у комплексі різноманітних заходів, у якому окрему роль відіграє можливість випереджати злочинця, а вона прямо залежить від наявної оперативно-тактичної та іншої важливої інформації, що раніше здобувалась оперативним шляхом. Так, наприклад, проведення оперативного встановлення за місцем проживання або роботи злочинця надало б можливість слідчому отримати певну інформації про особу злочинця а також встановити його постійні зв'язки аж до виявлення окремих співучасників злочину у сфері службової діяльності тощо. Але не всі слідчі володіють на сьогодні необхідним досвідом та навіть часом для проведення таких заходів, що, безумовно,

позначається на якості та ефективності процесу подолання протидії у розслідуваних злочинах означеної категорії.

Ще, наприклад, відповідно до ч.1 ст.275 КПК: “Слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій”. Але ж у слідчого конфідентів немає. Встановлювати конфіденційні зв'язки з громадянами – не його обов'язок. Агентуру підбирає оперативник, для якого такі джерела – найдорожче надбання (на встановлення справжніх ділових відносин витрачається не один місяць, а то й роки) [15].

Звісно, це не єдині проблеми, що виникають під час подолання протидії із використанням негласних слідчих дій та застосуванням оперативних можливостей, однак автор не має на меті заглиблюватись в інші, а намагається лише окреслити коло проблемних питань, які виникають під час такого процесу, та звернути увагу наукової спільноти на те, що вони потребують негайного осмислення та вирішення з урахуванням потреб практичної діяльності, розумності та процесуальної економії.

Висновки. Як показало проведене дослідження, особливістю процесу подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є його комплексність. У системі заходів подолання протидії розслідуванню злочинів цієї категорії виділяють заходи, що створюють умови для недопущення, попередження та профілактики перешкоджання розслідуванню (загальнодержавні, правові та організаційні), і заходи, що безпосередньо спрямовані на подолання та нейтралізацію таких проявів (процесуальні, тактичні).

1. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М. В. Даньшин. – Харків, 2000. – 19 с. 2. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. Ю. Журавлев. – Н. – Новгород, 1992. – 210 с. 3. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Александренко. – Київ, 2004. – 192 с. 4. Бахин В. П., Карпов Н. С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 гг.) / Бахин В. П., Карпов Н. С. – Киев, 2002. – 458 с. 5. Бабаева Э. У. Противодействие предварительному расследованию и пути его преодоления / Э. У. Бабаева. – М.: Щит-М, 2001. – 162 с. 6. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: автореф. дис... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / О. В. Александренко. – К., 2004. – 22 с. 7. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шехавцов Р. М. – Київ, 2003. – 21 с. 8. Петрова А. Н. Противодействие расследованию, криминалистические и иные меры его преодоления: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. Н. Петрова. – Волгоград, 2000. – 236 с. 9. Асаенок Б. В. Меры уголовно-правового и уголовно-процессуального реагирования на противодействие подследственного, закрепленные в законодательстве Республики Беларусь / Б. В. Асаенок // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2001. – № 1. – С. 164–167. 10. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interlaw.ru/law/docs /10008000/> 11. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник Нац. акад. прокуратури України. 2012. – № 3. – С. 68–70. 12. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник НАВСУ. – № 1. – 2013. – С. 226–231. 13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.12 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>. 14. Дьомін Ю. М. Відсторонення від посади як один із заходів забезпечення кримінального провадження / Ю. М. Дьомін // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – С. 232–236. 15. Колесник В. Негласные следственные действия для следователя “золотое дно”, которое адвокат способен превратить в ад / В. Колесник // Закон и Бизнес. – Вып. № 23–33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/95954-neglasnie_sledstvennie_deystviya_dlya_sledovatelya_-_zolotoe.html.